

**Britsko-francouzské soupeření
o Maroko (1900–1904) a finanční aspekt
intervencionismu**

Marcela Hennlichová
Ústav světových dějin
Filosofická fakulta, Universita Karlova, Praha
✉ marcela.hennlichova@ff.cuni.cz

Abstract

This article deals with the Anglo-French rivalry for Morocco at the turn of the 19th and 20th century. Its aim is to find out whether it was the general policy or the mechanisms of the financial interventionism which paved the way to the French domination and assisted the liquidation of Morocco as an independent state. The study is a continuation of the previous research of the author and tries to develop further the economic aspects of the European penetration to the country.

Key words

Morocco, Anglo-French relations, Entente Cordiale, policy of pinpricks, financial interventionism, foreign loans

Úvod

Dílčí studie je příspěvkem k dějinám soupeření Velké Británie a Francie v Maroku. Navazuje na autorčinu monografii, již se pokouší dále rozvést a doplnit obraz zahraničního pronikání do Maroka o rozměr finančního intervencionismu. Odrasovým můstkem je nástup sultána Ab dal-Azíze IV. v roce 1900. Tehdy se velmoci pokusily posílit vlastní postavení v zemi a skrze finanční pronikání ji ovládnout tak, jako se jim to povedlo v minulosti v Osmanské říši či Egyptě. V těchto případech byly labutí písni existence samostatného státu komise veřejného dluhu. V Maroku však taková instituce zřízena nebyla. Jaké tedy byly mechanismy finančního intervencionismu, jež Britové a Francouzi v případě Maroka využili? Toto jsou otázky, na něž se předkládaný text pokouší odpovědět. Studie je založena na odborné literatuře a doplněna o archivní výzkum a vydané prameny. Těžištěm práce je *Archive du Ministère des Affaires Étrangères*, zejména fondy Théophile Delcassého, Paula Cambona a dále sekce *Nouvelle Série*, zvláště fond *Maroc 12*, který obsahuje agendu konzulátů v Maroku a korespondenci s ministerstvem zahraničí o Maroku od ledna 1902 do března 1904. Z *The National Archives* v Kew byly využity fondy *Foreign Office*, zvláště korespondence s britským konzulátem v Tangeru v čele s Arthurem Nicolsonem. V omezené míře byly využity fondy z *British Library*. Byl zvolen chronologický přístup.

Maroko bylo jedinou samostatnou zemí na severu Afriky, která se nestala součástí Osmanské říše. Od počátku 19. století sem pronikaly evropské mocnosti a jejich aktivity se postupně rozšířily tak, že na přelomu století začaly ohrožovat samostatnost říše. Otevření Maroka evropským vlivům mělo za následek porušení křehké rovnováhy mezi příjmy a výdaji země. Nástupcem sultána Mawláje Hassana se stal jeho oblíbený, sotva čtrnáctiletý syn Mawláj Ab dal-Azíz, jehož otec s podporou velkovezíra Ba Ahmada upřednostnil před dvěma staršími bratry. Ab dal-Azíz IV. byl intronizován ve spěchu, bez předchozí konzultace s duchovními a jejich formálního souhlasu.

Vzhledem k jeho věku byla ustanovena regentská rada v čele s Ba Ahmadem. Několik málo pokusů o Ab dal-Azízovo svržení a dosažení nejstaršího zbožného bratra byl velkovezír schopen obratem potlačit a populárního pretendenta nechal uvěznit v Meknésu. Následně se vnitropolitická situace stabilizovala až do roku 1900, kdy se Maroko opět dostalo do hledáčku Francie. Poslanec Eugène Étienne apeloval již v únoru 1898, aby Francie zaujala vůči Maroku jasnou politickou linii, neboť Britové i Němci se zde snaží etablovat, a Francie by neměla stát stranou. Vzhledem k fiasku ve Fašodě začal Étienne propagovat myšlenku takzvaného mírového pronikání (*pénétration pacifique*), která stála u počátku politiky finančního intervencionismu. *Pénétration pacifique* se měla stát prostředkem k nastolení a udržení francouzského primátu v Maroku bez nutnosti užití vojenské síly. Základnou k legitimizaci koloniálně-politické propagandy ve smyslu nároků vůči Maroku bylo Alžírsko, kde se roku 1900 stal generálním guvernérem Étienneův přítel Célestin Jonart.¹

Právě tehdy vznikly v Maroku předpoklady pro nástup velmocí, neboť v květnu 1900 Ba Ahmad zemřel. Ukázalo se, že Ab dal-Azízovi chybí klíčové politické schopnosti i prozíravost, neboť nebyl schopen se obklopit lidmi, kteří by těmito vlastnostmi disponovali.² Sultánovu vládu, *Makhzin*, tvořila konzervativní klika v čele s velkovezírem Fadilem Gharnitem a dále reformní skupina, již na jedné straně tvořil ministr zahraničí, frankofil Ab dal-Karim bin Sulajmán a jeho přívrženci, a na straně druhé sultánův favorit Sid Menebhi el Meheddi,³ který byl nakloněn Británii a Německu. Nikdo z nich ale

¹ Sieberg 1968, 133, 140.

² Abitbol 2014, 342; Burke 1976, 42; Chappert 1975, 567; Fabre 2015, 17; Gombár 1999, 351; Hennlichová 2020, 93–94; Pennel 2003, 127; Sieberg 1968, 118–119.

³ El Menebhi byl pobočníkem Harryho Macleana, jenž byl na sultánově dvoře figurou prvořadého významu. Tohoto skotského důstojníka, který byl původně se svou posádkou dislokován na Gibraltar, najal do svých služeb britský vyslanec Ernst Satow ještě za vlády Ab dal-Azízova otce Mawláje Hassana. Po smrti Ba Ahmada si kaíd, jak se mu přezdívalo, dokázal získat důvěru mladého Ab dal-Azíze a postupně se stal jeho důvěrníkem. El Menebhi později zastával post ministra války.

nebyl schopen nahradit Ba Ahmada, který dokázal obratným lavírováním udržet imperiální ambice velmocí na uzdě. Po jeho smrti centrální moc slábla a neustále se rozšiřovalo území, které *Makhzin* již nekontroloval.⁴

Ab dal-Azíz působil dojmem nešťastného opuštěného chlapce, jehož vhodili do vody, aniž jej předtím naučili plavat. Konzervativní Maročané mu neprojevovali dostatečnou úctu a respekt. Britský vyslanec v Tangeru, Arthur Nicolson, jej po první schůzce charakterizoval jako „oteklého zavalitého chlapce s jasnými očima“, který až „příliš holdoval jídlu“.⁵ Na veřejnosti se sultán projevoval ostýchavě a většinu času trávil ve společnosti svých věrných. V zahradách svého paláce v Marrákeši se oddával kratochvílím, které upřednostňoval před povinnostmi. Jeho způsob života a časté porušování protokolu budily v očích konzervativní marocké společnosti pohoršení a postupem času dokonce pohrdání, neboť nekorespondovaly s představami o reprezentativním vladaři. Sultánovo horentní utrácení přispělo k finančnímu vyčerpání země. Účty za „zábavu“ se totiž vyšplhaly v letech 1900–1903 na více než 30 milionů franků, což se rovnalo státním příjmům za stejné období.⁶

V důsledku svého nerozvážného vystupování přestával sultán v očích svých poddaných představovat duchovní autoritu, což zcela

⁴ Maroko bylo rozděleno na dvě části, na arabskou *Bilad al-Makhzan*, ovládanou centrální vládou (*Makhzinem*), a na oblast *Bilad al-siba*, kam sultánova pravomoc de facto nesahala, ačkoliv tamější berberské kmeny vládoucí dynastií uznávaly. Toto rozdělení posléze hrálo mimořádně významnou roli v otázce zdanění. Abitbol 2014, 344; Barbe 2016, 34; Guillen 1971, 2.

⁵ Cit. dle Nicolson 1930, 117–118; Révoil Delcassému, Tanger, 24. května 1900, f. 127, PA AP 211, T. 16, AMAE.

⁶ Ab dal-Azíz nejraději kupoval „technické hračky“, jako byly gramofony, fotoaparáty, fonografy, ale rovněž bicykly, motorové čluny, luxusní kočáry i automobily. V zahradách svého paláce ve Fezu si dokonce nechal instalovat 10 km železničních kolejí, k nimž si objednal lokomotivu a dva vozy. Do paláce nechal zavést elektrické osvětlení. Nosil západní oděv, organizoval nejrůznější večírky a ohňostroje. Srv. Guillen 1971, 11–12; Barbe 2016, 39; Šubrtová 2017, 108.

podlomilo jeho pozici, neboť Maročané věřili, že „*blahobyť celé říše závisí na Alláhově přízni sultánovi*“. Mnozí začali zpochybňovat legitimitu jeho vlády. Začala se formovat opozice a část *Makhzinu* dokonce váhala, zda nedosadit na trůn sultánova zbožného staršího bratra. Odtud byl již jen krůček k revoltě, která později zasáhla většinu země.⁷ V tento okamžik se naskytl ideální příležitost pro evropské velmoci, které toužily zvýšit vlastní vliv v Maroku. Francouzi se pokusili využít zaneprázdněnosti Británie, vázané válkou v Jižní Africe, a ze svých pozic v Alžírsku se pokusili ovládnout prostor na východní hranici země. Paříž se nejprve pokusila přimět sultána, aby jí dobrovolně postoupil oblast Tuátských oáz, ale ten jakékoliv rozhovory odmítl, a proto musel ministr zahraničí Théophile Delcassé zvolit jinou strategii.⁸

V červnu 1899 dokončila Francie vojenské plány a v prosinci Tuát obsadila. Sultán nebyl schopen na vzniklou situaci adekvátně zareagovat a vzmohl se jen na formální protest. To přispělo k dalšímu rozkladu jeho moci. Francouzi v dané chvíli usilovali o získání strategických bodů v zemi, které by jim v případě nutnosti umožnily jednoduše ovládnout jednak oblast Lalla-Maghnia, odkud bylo možné za jednadvacet dní dospět do Fezu, a dále oblast Magazanu, odkud vedla cesta do Marrákéše. V dané situaci si část *Makhzinu* uvědomila, že pokud má země přežít, je nutné prosadit reformy a posílit centrální moc státu. Britové se prostřednictvím Arthura Nicolsona a Harryho Macleana pokoušeli udržet si vliv na sultánově dvoře, Nicolson se na sklonku roku 1901 pokusil sultána přesvědčit, aby přikročil k reformám pod britským patronátem. Francouzský vyslanec v Tangeru Paul Révoil si byl této skutečnosti vědom a opakovaně

⁷Burke 1976, 58. Na Ab dal-Azízově dvoře působila řada Evropanů, mezi nimiž zůstal prominentní pozici Harry Maclean, který se postupem času stal sultánovým důvěrníkem. V těsném závěsu za ním byl britský novinář Walter Harris. Značný vliv měl na sultána rovněž jeho osobní lékař, Francouz Ferdinand Linarès. Cambon Delcassému, Londýn, 12. ledna 1902, f. 101, PA AP 42, AMAE.

⁸Burke 1976, 48; Gombár1999, 351; Hennlichová 2020, 96–97.

Delcassého upozorňoval na nebezpečnost situace a nutnost adekvátně reagovat.⁹

Pro jakékoliv reformy však Maroko potřebovalo finance. Ačkoliv existovalo poměrně široké spektrum daní, byly výnosy extrémně nízké, jelikož zde fungovala praxe pronájmu výběru daní. Kaídové v provinciích sice finance vybrali, ale do sultánovy pokladny jich doputoval pouhý zlomek. Ab dal-Azíz se proto roku 1901 pokusil prosadit daňovou reformu a nahradit kaídy centrálně placenými výběřčími daní. Chtěl mimo jiné také zavést zvláštní daň na veškeré zemědělské produkty, *tartīb*, ale celý projekt daňové reformy skončil neúspěchem. Pokus zdanit privilegované vedl jen k další vlně nevole. Problémy byly i se zdaněním zahraničních rezidentů v zemi, jichž v Maroku v roce 1894 žilo na 9000. Například Francie jakékoliv zdanění svých občanů odmítala až do roku 1903. Reformou byl sice starý daňový systém zrušen, ale nový od počátku nefungoval. Státní pokladna byla prázdná již před tímto experimentem, ale nyní byl chod státu doslova paralyzován. Téměř dva roky trvalo, než se podařilo výběr daní alespoň částečně obnovit. *Makhzin* musel sáhnout k rozsáhlým politickým ústupkům, kdy byl v některých případech dokonce nucen si loajalitu kmenů v provinciích kupovat.¹⁰ Většina výnosného zahraničního obchodu byla v rukou evropských obchodních společností, které měly pobočky v přístavních městech, Fezu a Marrákéši. Tyto subjekty však nepodléhaly zdanění. Tento protekcionismus, který existoval rovněž v Osmanské říši, měl pro marocké finance závažné důsledky. Zámožní Maročané se totiž snažili obstarat si stejnou ochranu, „fiskální imunitu“, a vyhnout se rovněž zdanění.¹¹

⁹ Révoil Delcassému, Tanger, 6. února 1900, ff. 120–121, PA AP 211, T. 16, AMAE, Nóta pro ministra, 16. prosince 1902, f. 130–131, tamtéž; Burke 1976, 46.

¹⁰ Abitbol 2014, 345; Barbe 2016, 20; 33; 38–39; Dunn 1987, 36; Hennlichová 2020, 110; Guillen 1971, 14.

¹¹ Guillen 1971, 3.

Bylo evidentní, že reformy jsou sice nezbytné, nicméně jejich realizace byla bez podpory či spoluúčasti velmocí nemyslitelná, a to nejen pro jejich nákladnost. V letech 1895–1898 udeřila ekonomická krize, která byla důsledkem opakovaných neúrod, a na přelomu let 1896–1897 zasáhl Maroko hladomor. Ačkoliv se regentovi tehdy podařilo situaci zvrátit a nákupem potravin v zahraničí uhasit ten nejhorší požár, situace se nezlepšila a když Ba Ahmad zemřel, státní pokladna byla prázdná. Dovoz předčil vývoz, takže obchodní bilance byla negativní. V letech 1900–1902 zasáhla ekonomická krize rovněž Evropu a tato skutečnost nezůstala pro Maroko zcela bez důsledků. Ceny marockých produktů, a zejména pak vlny, hlavní exportní komodity, se masivně propadly. Z hlediska úrody byl rok 1901 krizový, nadměrné sucho poškodilo úrodu klíčových produktů, zejména obilovin a mandlí. V důsledku revolt některé kmeny již několik let neplatily daně. Ze země byly vyváženy drahé kovy i mince a sultánovi se proto nedostávalo peněz.¹² *Makhzin* se rozhodl emitovat nové mince (*douro azizi*), a proto uzavřel kontrakty s bankami *Gautsch*, *Braunschvig*, *Haessner* a *Pariante*. Každá z nich měla emitovat mince v objemu 75 000 kg stříbra, celkem 300 000 kg. Chyběly i bronzové mince, a tak na podzim 1902 uzavřel *Ab dal-Azíz* s výše uvedenými bankami rovněž kontrakt na 125 000 kg bronzových mincí v hodnotě 5 milionů peset.¹³ Novým mincím však nikdo nedůvěřoval, a proto se do oběhu dostávala zahraniční platidla, zejména ze Španělska. Sultána přišla tato zahraniční emise draho a finanční krize se ještě prohloubila. Musel rozprodat své majetky doma i v zahraničí a také obětovat svou válečnou flotilu. Situace se velmi podobala té, do níž se dostala Osmanská říše ve 40. letech 19. století. V důsledku finanční krize, která se spojila s krizí obchodní, a v souběhu s rebelií proti sultánovi, se Maroko ocitlo v zoufalém postavení. *Ab dal-Azíz* neměl jinou možnost než začít uvažovat o zahraniční půjčce.¹⁴

¹² Guillen 1971, 4, 6.

¹³ Tamtéž, 16–17.

¹⁴ Tamtéž, 18; Barbe 2016, 31; 35–38.

Původně chtěl odjet do Evropy sám, ale Nicolson i Maclean mu to rozmluvili. Misí do Londýna a Berlína proto pověřil El Menebhiho, jehož doprovodil Maclean. Kvůli nátlaku Nicolsona a Linarèse odcestovalo do Evropy ještě druhé poselstvo, jehož cílem byly Paříž a Petrohrad. Marocké poselstvo v Evropě bylo jen labutí písní kolabujícího impéria. Namísto půjčky¹⁵ a diplomatické podpory vyjednal El Menebhi v Londýně jen vágní přísliby, a naopak se zavázal k dalšímu pronikání Britů do Maroka formou koncesí. V Berlíně a Postupimi mu doporučili, aby Maročané Francouze zbytečně nedráždili, neboť nyní „není vhodný čas pro jakoukoliv podporu“.¹⁶ Ab dal-Karim bin Sulajmán dosáhl sice v Paříži hmatatelnějších výsledků, ale ani ty v konečném důsledku nepřinesly Maroku nic pozitivního. Výsledkem byla konvence o společné ochraně alžírsko-marocké hranice a dále závazek, že bez vědomí Francie neuzavře *Makhzin* žádnou politickou dohodu s kteroukoliv z velmocí. Jakákoliv nezávislá zahraniční politika tak byla vyloučena.¹⁷

Kolaps sultanátu se zdál být na dosah a jeho agónii evropské mocnosti nejen přihlížely, ale také jí aktivně asistovaly. Francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon se zřejmě v rozporu s oficiálními instrukcemi pokoušel na jaře 1901 dosáhnout dohody o Maroku

¹⁵ Hovořilo se o půjčce ve výši milion liber šterlinků (25 milionů franků), které měly sloužit na reformy. Lansdowne však byl velmi zdrženlivý, a doporučil, aby si Maroko obstaralo potřebné finance nikoliv prostřednictvím zahraniční půjčky, ale reorganizací vlastních financí. Lansdowne se obával, že by půjčka uspořila nutnost řešit marockou otázku v době, kdy na to Británie nebyla vzhledem ke svému angažmá na jihu Afriky připravena. Guillen, 1971, 35.

¹⁶ Maclean Barringtonovi, Berlín, 11. července 1901, ff. 36–37, TNA, FO 800/135; Richthofen Mentzingenovi, Berlín, 3. února 1902, Nr. 5187, Lepsius et al. 1924, 343–344; Hatzfeldt zahraničnímu úřadu, Londýn, 19. června 1901, Nr. 5177, Lepsius et al. 1924, 332; Burke 1976, 50.

¹⁷ Zatímco Arthur Nicolson se obával diplomatické roztržky, sultánův osobní lékař, Francouz Ferdinand Linarès mu zcela otevřeně vyhrožoval, že pokud jeho emisaiř pojedou jen do Berlína a Londýna, ohrozí tím probíhající jednání o marocko-alžírské hranici. Cambon Delcassému, Paříž, 13. ledna 1902, f. 100, PA AP 42, AMAE; Arnaud 1952, 149; Hennlichová 2020, 103–108.

a Egyptě s Velkou Británií, nicméně tehdy se mu dostalo jen vyhýbavých odpovědí. Britský ministr zahraničí Lansdowne nebyl ochoten měnit *status quo* a diskusi o tom, co bude, pokud Maroko padne, považoval v dané chvíli za předčasnou.¹⁸ Delcassé se v mezidobí pokoušel dospět k dohodě se Španěly, ale jednání s markýzem del Muni v březnu 1901 přerušil pád vlády.

V Maroku již v této době existovaly evropské bankovní domy, například konsorcium *Banque de Paris* a *Banque des Pays* (dále jen *Paribas*) zde mělo své pozorovatele, kteří v létě 1901 došli k závěru, že nadešla vhodná chvíle k založení francouzsko-marockého bankovního domu v Tangeru. Banka měla být sice nezávislá, ale základní kapitál mělo poskytnout právě *Paribas*. Jejich myšlenku však tehdy *Quai d'Orsay* nepodpořilo.¹⁹ V následujícím roce spojily obě banky své síly s Charlesem Meunierem, Théo Fürthem, Georgesem Braunschvigem a Salvadorem Hassanem a jejich úsilí směřovalo k založení první francouzsko-marocké banky, jejíž základní kapitál ve výši 1 500 000 franků mělo poskytnout z jedné třetiny konsorcium Fürth-Braunschvig-Hassan a dvě zbývající třetiny měly zajistit pařížská *Banque Dupuy* a průmyslníci *Tourcoing* a *Dervaux*. Meunier apeloval na *Quai d'Orsay* v červnu, Fürth učinil totéž v červenci: „*Maroko je velmi bohatá země, které vzbuzuje chtivost všech, a které se otevře [aktivitám zahraničních subjektů – poznámka MH]. Je proto velmi důležité, aby jeho finanční zájmy byly řízeny francouzskou bankou.*“²⁰ Delcassé však zatím nebyl podnikovi nakloněn, jelikož nechtěl, aby tyto finanční aktivity nabyly politického charakteru. Saint-René-Taillandier doporučoval nejprve vyřešit politický rozměr marocké otázky, a teprve poté hlubší francouzské angažmá v Maroku.²¹

¹⁸ Barrère Delcassému, Řím, 30. ledna 1902, ff. 1–2, NS, Maroc 12, AMAE.

¹⁹ Guillen 1971, 29–30.

²⁰ Cit. dle Guillen 1971, 30.

²¹ Tamtéž, 50.

V Tangeru existovala francouzská Společnost Charlese Gautsche, kterou se skupina *Paribas* rozhodla odkoupit, navýšit její základní kapitál na 1 200 000 franků a přeměnit ji v anonymní společnost se sídlem v Paříži. Prostřednictvím této „nové“ společnosti *Société Gautsch* pak mohla skupina *Paribas* rozvíjet své finanční aktivity v Maroku. Albert Cousin, který byl poradcem na Ministerstvu kolonií, upozornil Delcassého, že nová *Société Gautsch* je připravena okamžitě poskytnout Maroku půjčku ve výši 10 milionů franků. *Quai d'Orsay* ovšem ani tentokrát projekt nepodpořil. V téže době Nicolson přesvědčil sultána, aby pod záštitou Britů přistoupil k rozsáhlým reformám, v jejichž důsledku marocké státní finance nakonec zkolabovaly. Francie se obávala, že svým trpělivým vyčkáváním přispěla k tomu, aby se „britský protektorát v Maroku“ stal skutečností. *Comité de l'Afrique Française* panikařil, že případná britská půjčka bude znamenat konec nezávislého Maroka. Delcassé musel učinit vše pro to, aby sultán potřebné finance nezískal v Londýně, ale v Paříži.²²

V Maroku se mezitím situace vyostřila, opozice se sjednotila a do jejího čela se postavil Bú Himára, který si nárokoval trůn, vydávaje se za sultánova staršího bratra.²³ Povstání a nepokoje postupně zachvátily východní Maroko i oblast Středního Atlasu a velmocí byly vývojem v zemi znepokojeny. Sultánovy jednotky nebyly schopné „pretendenta“ porazit, což platilo i naopak. Země se ocitla na prahu občanské války, státní pokladna byla prázdná a zásah velmocí byl nevyhnutelný, neboť anarchie ohrožovala i jejich zájmy.²⁴ Pokud chtěl Ab dal-Azíz rebelii potlačit, potřeboval značné finanční prostředky, které ovšem k dispozici neměl. Za těchto okolností se opět pokusil získat zahraniční půjčku, a Francie byla nyní připravena ji poskytnout. *Quai d'Orsay* muselo pečlivě zvážit, zda podpoří zájmy *Paribas*

²² Guillen 1971, 31, 44.

²³ Zbožný Mawláj Muhammad byl stále vězněn v Meknésu, ale tato skutečnost nebyla veřejně známá.

²⁴ Hennlichová 2020, 138–139.

či jiného konsorcia. Delcassé se nakonec rozhodl upřednostnit *La Société des Établissement Gautsch*, která byla součástí industriální skupiny *Schneider*. V září 1902 byla s touto bankou sjednána zahraniční půjčka ve výši 7 500 000 franků. Její kapitál však k financování nestačil, a proto celou operaci nakonec v listopadu 1902 zajistilo konsorcium v čele s *Paribas*.²⁵ Jeho zástupce trval na tom, že *Société Gautsch*, která byla dosud největším věřitelem sultána a byla již v Maroku pevně etablována, bude z projektu úplně vynechána. Toto byla *sine qua non* pro finanční účast skupiny *Paribas*, která nebyla spokojen s tím, že sultán za půjčku neposkytl žádné záruky. Delcassé musel souhlasit, že pokud Maroko přestane splácet, Francie mu jeho závazky připomene. Tato „drobná finanční injekce“ však nemohla krizi šarífského impéria vyřešit. Delcassé doufal, že se Francie stane výhradním investorem a věřitelem Maroka, což by vedlo k ovládnutí země a politika „pacifistického pronikání“ by tím byla završena. Předpoklady k tomuto vývoji se zdály být naplněny – Paříž dospěla v létě 1902 k podpisu smlouvy s Římem, a Delcassé byl přesvědčen, že obdobná smlouva se Španělskem je otázkou času. „*Situace je pro nás výhodná, můžeme s Anglií [sic] zahájit rozhovory, které si zjevně v Londýně přejí,*“ psal Delcassé Saint-René-Taillandierovi.²⁶ Maroko však brzy potřebovalo další úvěr. Jednak muselo splácet své předchozí půjčky, a dále potřebovalo financovat pacifikaci povstání. Již v lednu 1903 zahájila *Paribas* rozhovory s britskou bankou *Samuel Montagu* a se španělskou *Banque espagnole de Crédit*, což vzbudilo pozornost britské a španělské vlády. Delcassému nezbylo než se k rozhovorům

²⁵ Součástí konsorcia byla rovněž *Société Marseillaise* (1 100 000 franků), *Banque de Paris et des Pays Bas* (1 milion franků), *Société Générale* (1 milion franků), *Comptoir d'Escompte* (1 milion franků), *J. Allard et Cie* (750 000 franků), *Banque française pour le Commerce et l'Industrie* (750 000 franků), *Comptoir Industriel et Commercial* (500 000 franků), *Crédit Algérien* (500 000 franků), *Banque de l'Indochine* (500 000 franků) a *Banque Ottomane* (400 000 franků). K podmínkám a úrokům půjčky viz Guillen, 1971, 57–58; 63.

²⁶ Delcassé Saint-René-Taillandierovi, Paříž, 11. září 1902. DDF II, T. II., No. 394, s. 474. *La Société des Établissement Gausch* se v roce 1903 přejmenovala na *Compagnie Marocaine*. Barbe 2016, 40; Guillen 1963, 397; Guillen, 1971, 50–51, 56.

připojit, pokud Paříž nechtěla zůstat stranou. Od mezinárodní půjčky, garantované výnosy z marockých cel, byl již jen krůček k tomu, aby zahraniční státy převzaly kontrolu nad sultánovými financemi.²⁷

Finanční situace Maroka se nezlepšila ani poté, protože většinu získaných peněz spolykala úhrada předchozích dluhů a úroků. Situace sultanátu se začala nápadně podobat vývoji v Osmanské říši a Egyptě. Mezitím v březnu 1903 podmínili Španělé jakoukoliv dohodu o Maroku předchozí entente s Francouzi a Rusy, přičemž Silvela měl zájem přistoupit i k francouzsko-ruské alianci. Delcassé však již nechtěl v jednáních s Madridem pokračovat, neboť situace se zásadně změnila a jakákoliv dohoda s Madridem bez účasti Londýna by mohla ohrozit vznikající *Entente Cordiale*. Silvela v červenci 1903 rezignoval a jeho nástupce Villaverde o měsíc později naznačil, že Madrid by se rád přidal k francouzsko-britské dohodě. Jules Cambon se obával, že pokud mu Paříž nevyjde vstříc, vžene jej do náruče Německa. Za těchto okolností byl v listopadu 1903 připraven projekt francouzsko-španělské smlouvy o Maroku.²⁸

V létě 1903 začala v Londýně britsko-francouzská jednání vedoucí k Srdečné dohodě. V průběhu října projednávali Delcassé s Lansdownem možnosti další zahraniční půjčky pro sultána. Francouzi trvali na tom, aby půjčka byla ve stejné výši jako v roce předchozím, 300 000 liber šterlinků měl poskytnout Londýn a stejnou částku Paříž. Delcassé naznačil, že pokud se Britové a Francouzi ve věci Maroka dohodnou a sultanát tak případně Francii, vydá Paříž novou konsolidační půjčku, již zastřeší předchozí finanční operace. Britský ministr financí Austen Chamberlain tento návrh schválil.²⁹

²⁷ Guillen, 1971, 73.

²⁸ Andrew 1968, 219; Jules Cambon Delcassému, San Sebastian, 27. srpna 1903, f. 118, NS, Maroc 12, AMAE; Projekt konvence, 22. listopad 1903, ff. 124–125.

²⁹ Lansdowne Balfourovi, 28. října 1903. Lansdowne Papers MS 88906/17/5, Manuscript Collection, British Library.

V listopadu 1903 byly podmínky nové půjčky smlouveny. Sultán za ni ručil státními příjmy, výnosy z cel a daní. Georges Saint-René-Taillandier tehdy podotkl: „Půjčka není jen konečným cílem, ale rovněž základem rozsáhlého programu ekonomické expanze, která vyústí v posílení moci sultána. Naši finančníci musí postupovat ve shodě s námi [s francouzskou vládou].“³⁰ Smlouva o půjčce ve výši 62,5 milionů byla nakonec podepsána 12. června 1904 a zajištěna bankovním konsorciem. Mezitím byla v roce 1903 založena v Paříži Marocká komise, jejíž součástí bylo i několik bankovních domů a korporací, které měly zájmy v celé oblasti Magrebu. Pozdější krize v Maroku vedly k tomu, že mezi bankami byly uzavřeny dohody o jejich podílech na vládních půjčkách a na financování těžby surovin a veřejných zakázek, čímž byla cesta ke zřízení protektorátu definitivně připravena.³¹

Závěr

Francie si postupným finančním, vojenským a politickým pronikáním do Maroka připravila půdu k jeho pozdějšímu podmanění. Ačkoliv hlavní fáze ovládnutí sultanátu přišla až po roce 1904, je zjevné, že prostřednictvím doktríny *pénétration pacifique* byly již v letech 1898–1904 připraveny podmínky k finálnímu nástupu v zemi. Základními momenty obratu byly roky 1901 a 1902. V roce 1901 sice *Quai d'Orsay* ještě odmítalo podpořit projekt zahraniční půjčky, nicméně v souvislosti s El Menebhiho cestou do Londýna a Berlína se začalo obávat, že promeškalo svou příležitost, a že se Maroko vydá cestou společného britsko-německého kondominia. Tyto obavy se nakonec nepotvrdily, ale když se v následujícím roce vnitropolitická situace sultanátu destabilizovala natolik, že zájmy velmocí v Maroku byly ohroženy, byl již zásah zvenčí nevyhnutelný. Teprve tehdy Delcassé souhlasil s projektem francouzské půjčky. Sultán Ab dal-Azíz si vzal

³⁰ Cit. dle Barbe 2016, 40.

³¹ Laroui 1977, 333.

jen pramalé ponaučení z osudu Osmanské říše, Egypta a Tuniska, když se snažil léčit své nesnáze zahraničními půjčkami. Soukolí zahraničního intervencionismu se tak dalo do pohybu, a jakmile se Britové a Francouzi vydali na cestu k *Entente Cordiale*, byl osud Maroka již v podstatě zpečetěn.

Prameny a literatura

Papiers d'agents, Archives Privées (PA AP), Delcassé 211, Tome 16, Archive du Ministère des Affaires Étrangères, Paris (AMAE).

PA AP, Cambon 42, AMAE, Paris.

Maroc 12, Nouvelle Série, AMAE, Paris.

Foreign Office, FO 800/135, The National Archives, Kew, London.

Lansdowne Papers MS 88906/17/5, Manuscript Collection, British Library, London.

Abitbol, Michel. 2014. *Histoire du Maroc*. Paris: Perrin.

Andrew, Christopher M. 1968. *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale: A Reappraisal of the French Foreign Policy 1898–1905*. London: Palgrave Macmillan.

Arnaud, Louis. 1952. *Au Temps des Mehallas: Le Maroc de 1860 à 1912*. Casablanca: Éditions Atlantides.

Barbe, Adam. 2016. *Public Debt and European Expansionism in Morocco. From 1860 to 1956*. Paris: École d'Économie de Paris.

Burke, Edmund. 1976. *Prelude to Protectorate in Morocco: Precolonial Protest and Resistance, 1860–1912*. Chicago – London: The University of Chicago Press.

Dunn, Ross E. 1987. „The Bu Himara Rebellion in Northeast Morocco: Phase I.“ *Middle Eastern Studies* 17, No. 1: 31–45.

Fabre, Rémi. 2015. *Jaurès et le Maroc: Un long combat pour la paix et le droit des peuples*. Paris: Fondation Jean Jaurès.

Gombár, Eduard. 1999. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Academia.

Guillen, Pierre. 1963. „Les Milieux d'affaires français et le Maroc à l'aube du XXe siècle. La fondation de la Compagnie marocaine.“ *Revue Historique* 229, Nr. 2: 397–422.

Guillen, Pierre. 1971. *Les emprunts marocaines, 1902–1904*. Paris: Éditions Richelieu.

Hennlichová, Marcela. 2020. *Entente Cordiale: Vývoj britsko-francouzských vztahů na cestě k Srdečné dohodě, 1898–1904*. Praha: Univerzita Karlova.

- Chappert, Magali. 1975. „Le projet français de banque d'État du Maroc.“ *Outre-Mers. Revue d'histoire* 63, Nr. 229: 567–593.
- Laroui, Abdallah. 1977. *The History of the Maghrib: An Interpretive Essay*. Princeton: Princeton University Press.
- Lepsius, Johannes, Albrecht Mendelssohn Bartholdy a Friedrich Thimme (eds.). 1924. *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871–1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Bd. 17*. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte.
- Nicolson, Harold. 1930. *Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock: A Study in the Old Diplomacy*. London: Constable.
- Pennel, R. C. 2003. *Morocco: From Empire to Independence*. Oxford: Oneworld Publications.
- Sieberg, Herward. 1968. *Eugène Étienne und die französische Kolonialpolitik (1887–1904)*. Opladen: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Šubrtová, Marcela. 2017. „Pronikání evropských velmocí do Maroka v 19. století aneb konec šarífského impéria.“ *Historický obzor* 28, č. 5/6: 105–114.